

TANULMÁNYOK

Kulcsár László

Vidékfejlesztés és a helyi társadalom

A tanulmány célja az, hogy hangsúlyosan érveljen a vidékfejlesztés térségi megközelítése mellett, s rámutasson a szektorközpontú felfogás problémáira. A vidékfejlesztésnek nézetünk szerint a térség erőforrás-rendszerét és regionális helyzetét, társadalmi, kulturális adottságait kell központi tényezőnek tekinteni. A szerkesztő olyan tanulmányoknak kívánt helyet adni, olyan kutatókat kért fel, akik nemcsak egyszerűen szakértő ismerői és elemzői a vidéki térségek helyzetének, hanem a vidékfejlesztés tudományos megközelítése során a helyi gazdaság és társadalom, a helyi közösségek szerepét kitüntető fontosságúnak tartják.

Kulcsszavak: vidékfejlesztés, kistérségek, helyi társadalom, helyi közösségek

Jel kód: N94 O15 P25 Q18 R11 R23 R58

Bevezetés

Böhm Antal több mint harminc éve vetette fel a kérdést: „létezik-e egyáltalán helyi társadalom?” Erre a kérdésre természetesen igennel válaszolt, s hozzátette, hogy a „kiegyenlítődési tendenciák és értékváltozások ellenére” létezik és nagyon fontos szerepet játszik, s szerepe egyre erősödik (Böhm 1984). Az általa vezetett „helyi társadalom” kutatócsoport munkássága sajnos nem tudott kiteljesedni, de írásaik hatása nyomon követhető. A lokalitás jelentőségét hangsúlyozó, a vidékfejlesztést regionális megközelítésben tárgyaló írások nem tudták igazán átlépni a fejlesztő politikusok „ingerküszöbét.” A lokális, a térség-központú fejlesztés hívei számára sokáig az volt a központi kérdés, hogy milyen elméleti keretbe foglalják a helyi fejlesztés kérdéseit (Pike, Rodriguez-Pose, Tomaney 2011). A választ megtalálták abban a modellben, amely történetileg elemezte az adott térség erőforrás-rendszerét és kulturális sajátosságait, valamint a változások iránti érzékenységet, a megújuló képességet, az innovativitást (Kocziszy, Veresné Somosi, Balaton 2017, Szörényiné Kukorelli 2015). A centrális kérdés ezek után már az volt, hogy a központi politika és annak helyi szereplői vajon osztják-e ezt a nézetet, vagy sajátos érdekkötődéseik következtében más megközelítést érvényesítenek.

A vidékfejlesztés felülről és alulról, esetleg oldalról?

Az érintett fogalmak kuszaságával jelen tanulmányban nem kívánunk különösebben foglalkozni. Hazai és külföldi szerzők által a témában megjelent írások száma ismerten igen nagy, a klasszikusnak mondhatóktól a friss elméleti megközelítésekig (Kulcsár 2017). Léteznek azonban lényegében értelmetlen megfogalmazások is, amelyek nemcsak szakmai munkákban, de hivatalos dokumentumokban is helyet kaptak. Ezek közül talál a legszebb példa a „mezőgazdasági vidékfejlesztés” fogalma, amely megpróbálta, nem is sikertelenül, egy szektorhoz, a mezőgazdasághoz kötni a vidékfejlesztés területét és tegyük hozzá, forrásait¹. Az Európai Unió e téren csigalassúsággal változó szabályozása nagy segítséget nyújtott és nyújt az ilyen törekvésekhez.

¹ Ez a törekvés régóta megfigyelhető nemcsak a forrásközpontokban, hanem egyes egyetemeken és a nekik tetsző publikációkban is. Mindez annak ellenére történik, hogy Erdei már a két világháború között rámutatott a nézet tarthatatlanságára, majd mások újra és újra megfogalmazták az ilyen differenciálatlan szemléletből eredő problémákat. Az Európai Unióhoz való csatlakozás tájékán sokan vélték úgy, hogy remény van a jelentősebb változásra, de ez nem következett be.

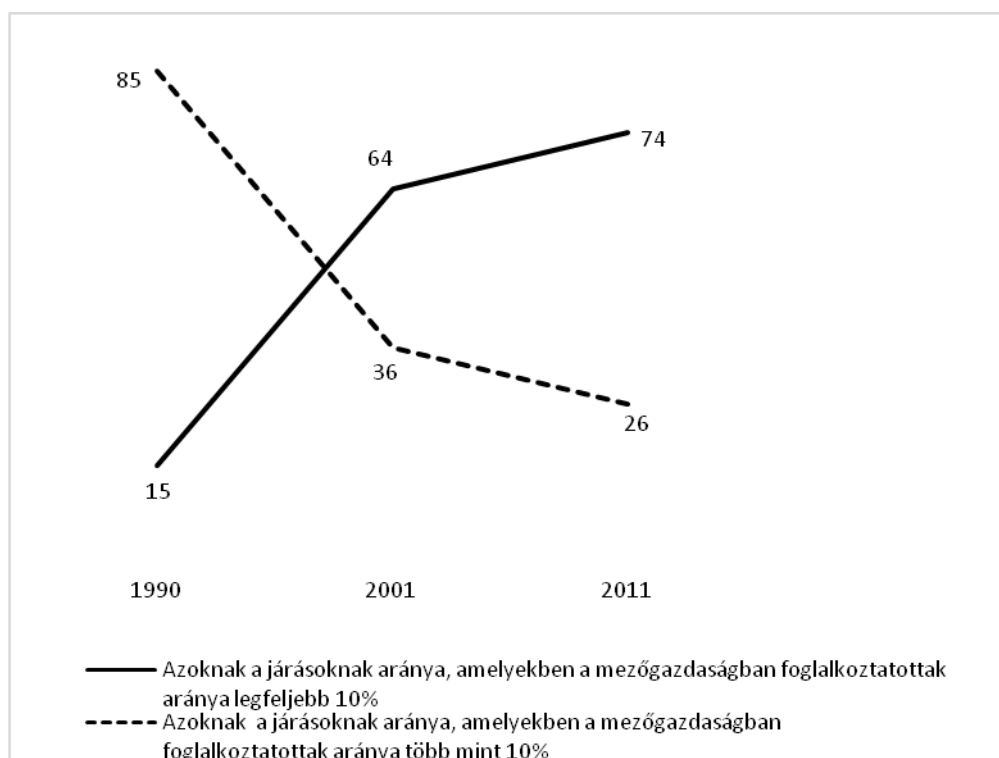
Nem szabad azonban összekeverni egy forrásközpont bürokratikus szabályozását a tudományos elemzésekkel. Elvileg az utóbbiaknak jelentős befolyást kellene gyakorolni a vidékfejlesztési forrásokkal kapcsolatos szabályozásra, azonban mint ahogyan Bonfiglio, Camaioni, Coderoni, Esposti, Pagliacci és Sotte (2017) megállapítja, jelentős egyensúlytalanság van a központosított fejlesztési döntések, az Uniós támogatások és a helyi szükségletek, kapacitások között a tudományos eredmények orientációja ellenére. Más, vezető a vidékkel összefüggő, a vidékfejlesztéssel kapcsolatos publikációkról ismert szerzők, mint pl. JanDouwe van der Ploeg (2008), Bryden (2003) stb. sem gyakoroltak jelentős hatást ezen a téren az EU felfogására.

A szektorközpontú vidékfejlesztési megközelítés olyan „egyenruhát” próbál ráhúzni a hazai vidéki kistérségekre, amely a legtöbbük számára nagyon szűk. Hasonló ez a helyzet ahhoz, amely ellen Bryden tiltakozott az Unió keleti bővítése előtti évben. Bryden (2003) tréfásan hivatkozott DeGaulle nyomán arra, hogy hagyni kell „virágozni az ezer sajtot”, vagyis központi jelentőségűnek tekintette a vidéki térségek eltérő adottságait, helyzetét, amelyhez véleménye szerint az EU (vidékfejlesztési) politikájának igazodni kell. Újabb hazai kutatások alapján hasonló következtetésre jutott Finta István is (Finta 2015) amikor az ágazatcentrikus vidékfejlesztés problémáit elemezte.

Az Európára „egyenruhát” ráhúzó törekvéseket egyébként már korábban is bírálták jóval az EU megalakulása előtt². Az ilyen bírálat a magyar vidékfejlesztési politikai törekvésekkel szemben megállja a helyét ma is. Az agrárközpontúság erőltetése a vidékfejlesztésről vallott gondolkodásban, mint a következőkben az 1. ábra láttatja, tökéletesen hibás törekvés. Kovács Katalin által szerkesztett kötet (Kovács K. 2016) egyik tanulmánya szemléletesen mutatja ennek a megközelítésnek tarthatatlanságát (1. ábra).

A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a járások három-negyedében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya legfeljebb tíz százalék. Nem tagadjuk, hogy ennek a szektornak jövedelemkiegészítő szerepe sok ember számára fontos (perifériás térségek lakossága, idős emberek, szociálisan rászorultak), de nagyságrendileg nagyobb azok száma, akik a vidékinek minősíthető térségekben vidékük fejlődését nem az agrárszektor erősítésében látják. A mezőgazdaságból élők arányának radikális csökkenése és a többi jövedelemforrás radikális növekedése 1990 és 2001 között következett be. Utána az átalakulás folyamata mérséklődött, de iránya változatlan maradt.

² A sokszínűség, a sokféleség értékét Ortega y Gasset kifejezetten az európai civilizáció lényegi vonásának tekintette. Megfontolandó az ezzel kapcsolatos intelme is: „Nem eltüntetni, hanem egyesíteni kell a nemzeteket, s úgy, hogy megmaradjon a Nyugat (*értsd Európa- a szerző*) gazdag domborzata” Mondta ezt az 1920-as évek végén. (Ortega y Gasset 1929).

1. ábra: A mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának alakulása a járásokban

Forrás: Kovács Katalin (2016) alapján

Ha a vidékfejlesztési politikára és a szabályozásra nem is gyakorolt komoly hatást az elmúlt évtizedek regionális szemléletű hazai és nemzetközi tudományos szakma teljesítménye, de magával a tudományos gondolkodással összefüggésben mégis sokat változott a vidékfejlesztésről kialakult felfogás. Erőteljesebben mutatkoztak meg azok a nézetek, amelyek nem szektor-kötöttek, hanem térség központúan határozták meg a vidékfejlesztés feladatait. Ebben a változásban nagy szerepet játszott a regionális szemlélet, a regionális elemzések szinte „robbanásszerűen” a rendszerváltozás után újra növekvő száma és tudományos teljesítménye (Czirfusz 2012, Csátári 2004, Enyedi 1996, Nemes Nagy (1999, 2017), Nemes Nagy – Németh (2003), Pálné Kovács Ilona (2016), Sikos T. – Tiner (2016), Beluszky (2001), Lengyel – Rechnitzer (2004), G. Fekete 2002, 2005, 2016). Szinte fel sem lehet sorolni azokat a publikációkat, amelyek a regionális és társadalmi-gazdasági, valamint kulturális egyenlőtlenségekre, azok messzire visszanyúló történeti sajátosságaira és makacs tartósságukra hívták fel a figyelmet (Nemes Nagy 2017, Kovács K. 2016, Kulcsár 2017). Ezek a megállapítások a vidékfejlesztés számára kulcsfontosságúak. Az elmúlt években számos tanulmány született, amelyek mindegyike kissé más szempontokat alkalmazva, de lényegében ugyanarra az eredményre jutott: körül rajzolták az országban azokat a területeket, amelyek bizonyos indikátorok alkalmazásával azonosították a fejlettebb, jobban ellátott régiókat, járásokat, településeket, valamint a hátrányosabb helyzetben lévőket (Pénzes 2014, Obádovics – Kulcsár 2003, Kovács – Farkas – Perger 2015). A vidékfejlesztés és a regionális gazdaságtan, a területi statisztika tudományának kapcsolata több szinten értelmezhető. A regionális egyenlőtlenségeket feltáró és figyelemmel kísérő tanulmányok, könyvek alapos képet nyújtanak a gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségekről, s ilyen értelemben hasznos kiindulópontot, hozzájárulást jelentenek a regionális politika és a vidékkel foglalkozó társadalom- és gazdaságtudomány számára. Ezek a tanulmányok „megágyazhatnak” a vidékfejlesztés számára, de nem jelentik magát a vidékfejlesztést. Halfacree (1993) gondolatával élve

egyfajta leolvasását jelentik a térségekre vonatkozó helyzetnek, de mint ahogyan a hasonló fogyasztást jelző villany, vagy gázszámla mögött is eltérő életvitelek, mentalitások, családnagyságok, társadalmi strukturális kérdések, fogyasztói magatartások stb. húzódnak meg, amelyet a számla már nem képes jelezni, úgy ezek a statisztikai, regionális elemzések sem adnak elegendő információt a vidékfejlesztés ember és közösségközpontú koncepciója számára. Ez nem jelenti azt, hogy haszontalanok lennének, csak azt jelenti, hogy segíthetik a vidékfejlesztéssel kapcsolatos munkát, de nem azonosak vele.

Feltűnő és elgondolkodtató azonban mindazok számára, akik regionális kérdésekkel foglalkoznak, hogy az alapvető egyenlőtlenségek regionális pozíciói évtizedek óta nem változtak, sőt az egyenlőtlenségek erősödtek (Nemes Nagy 2017, Uzzoli – Szilágyi 2013). Többek között ez a körülmény hívta fel a figyelmet az utóbbi években arra, hogy a területi egyenlőtlenségeknek a demográfiai, gazdasági és a társadalmi erőforrások területén megmutatkozó anomáliáit nem lehet egyszerűen és rövid távon a központi állami forrásközpontokból vezényelve megoldani.

A vidékfejlesztés tehát nem szektorközpontú, hanem regionális, térségi megközelítésű. Ráirányítja a figyelmet a vidéki térségek helyi társadalmainak jellemzőire és a helyi közösségek szerepére. Egy ilyen felfogásban az autonóm viselkedéseknek és a közösségi viszonyoknak van kitüntetett szerepe. A vidékfejlesztési politikának, s azt érvényre juttató szabályozásnak ezt az orientációt kell támogatni. Ebben a megközelítésben alapvetően két dimenzióban vizsgálhatjuk a vidékfejlesztés irányába ható lépéseket.

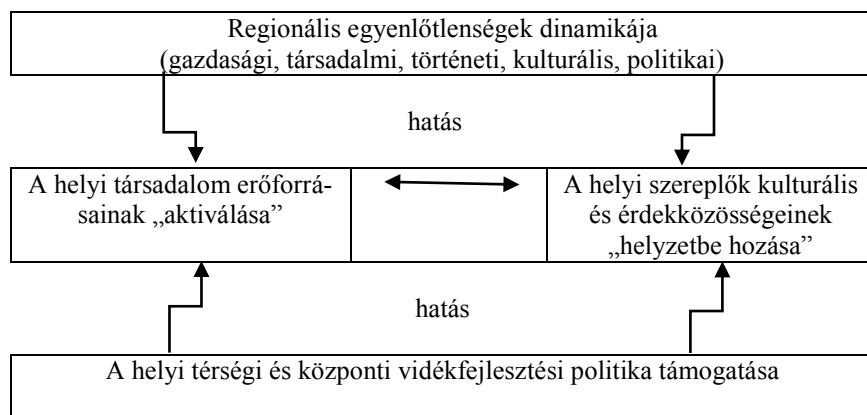
Az egyik dimenzió a helyi társadalom erőforrásaival függ össze, azok mobilizálását jelenti. Sok esetben a létező erőforrásokat a külső szemlélő érzékeli, a helyi társadalom nem. A helyi lakosság gyakran csak a vágyaikban lévő erőforrások hiányát érzékeli. A létező erőforrásoknak számos kombinációja létezhet (Kulcsár 2017): földrajzi, természeti, ökológiai, gazdasági, demográfiai, kulturális, történeti stb., amelyek mobilizálása alapvetően a helyi, a térségi társadalomtól függ. Már a 1990-es évek első felében Halfacree (1993, 1995) észrevette ezt a sajátosságát egy adott térség, település külső és belső társadalmi értékelésében. A „tér társadalmi reprezentációja”, ahogyan ő nevezte eltérő lehet a külső társadalom és a helyi társadalom nézőpontjából, amelynek jelentős szerepe van a vidékfejlesztésben. A vidéki, vagy falusi turizmus sok esetben erre az eltérő megítélésre épül (Salvatore, Chiodo, Fantini 2018). Az azonban bizonyos, hogy a vidékfejlesztési politikának ösztönözni kell az erőforrások aktivizálását, másképpen szólva azok tökefajttá váló konverzióját (Flora és Flora 2008). Olyan szabályozást kell kialakítani, amely jutalmazza a vidéki helyi társadalmak ilyen irányú törekvéseit.

A másik dimenzió hasonlóképpen fontos eleme és egyben mozgatója is a vidékfejlesztésnek. Ez pedig a helyi társadalom szereplőinek aktivizálódása, „helyzetbe hozása”. Magyar megfogalmazásban itt főként az együttműködésre irányuló közösségfejlesztésről van szó, amely kedvező társadalmi és politikai „klímában” sokszor külső segítséggel találja meg helyét és végzi el feladatait (Vercseg 2018, Kulcsár 2017). A külföldi szakirodalomban a „place-based” kifejezés terjedt el az elmúlt évtizedben, amely, mint ahogyan a neve is jelenti, nem egyszerűen térséget, vagy települést jelent, hanem azon belül kisebb kulturális, vagy más jellegű érdekközösségeket. A tér (space) és hely (place) kategóriájának szembeállítása (global – local) Giddens (1990) angol szociológustól származik, aki a globalizáció szociológiai elemzésével kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a globalizációs folyamatok erősödésével felerősödött a korábban már „eltemetett”, a premodern társadalmakhoz kötött lokalitás jelentősége is. A „place-based” teória (Sørensen 2018, Salvatore, Chiodo, Fantini 2018, Lehtonen, Wuori, Muilu 2015, Shannon, Mitchell 2012) jelenlegi felfogása azt is jelzi, hogy bár vannak olyan szempontok, érdekek, amelyek közösek, egyaránt fontosak a térség, település egész lakosságának, de más szempontok viszont csak kisebb közösségeknek „azok”. Az egyik szerző úgy határozza meg ezt a különbséget, hogy míg a „tér” (space) a térség fizikai tulajdonságokkal, földrajzi szempontokkal jellemezhető, amelyek nagyon sok esetben államigazgatási jelleggel is bírnak, a „helyi” (place-based) fogalom inkább társadalmi jellemzők által körül határolt, mint például egy faluban

az „őslakosok” utcája, vagy a „újjonnan beköltözők” lakóterülete, a „cigánysor”, a „gazdagok” által lakott rész stb. A place-based közösség könnyen lehet, hogy másképp látja a települése problémáit, fejlesztésének kérdéseit, más prioritásokkal rendelkezik, s ezek az eltérések feszültségekhez, konfliktusokhoz vezethetnek. Mindamellet a place-based teória képviselői arra is felhívják a figyelmet, hogy a közös érdekek, értékek elkülöníthetik a közösséget a többi csoporttól, de egyben identitást erősítő szereppel is rendelkeznek. Hasonló példát hozhatunk a múltból is. A „tradicionális” faluképpel rendelkezőknél például megvolt az „alvég” és a „felvég” értelmezése és ehhez az értelmezéshez kapcsolódó szokások követése, amely sok esetben komoly konfliktusokhoz vezetett, valamint csökkentette a kooperáció lehetőségét.

Visszatérve tehát kiindulópontunkhoz, azt mondhatjuk, hogy az általunk képviselt vidékfejlesztési koncepció, amelyet erősen inspirált többek között G. Fekete Éva munkássága is, három tudásbázisra épül, amelyet az 1. ábra szemléltet. A regionális egyenlőtlenségek dinamikájával foglalkozó szakirodalom talán a legismertebb. A folyóirat jelenlegi számában leginkább Kovács - Koós tanulmány képviseli ezt a megközelítést. Több a nemzetközi szakmai közösség által is elismert folyóirat, tudományos társaság létezik Magyarországon ezen a tématerületen. A másik két tudásbázist képviselő szakmai fórumok teljesítménye a vidékfejlesztést illetően halványabb. Legalábbis abban a tekintetben, hogy a vidékfejlesztés koncepciója szorosabban kötődik az agráriumhoz. Ez nem lenne baj, ha csak azokban a térségekben érvényesülne, ahol ez a szektor, ha nem is meghatározó, de jelentős mértékben befolyásoló tényező.

Mindnyájan helyi társadalmakban élünk, akár akarjuk, akár nem, írta Brown és Swanson az 2003- ban megjelent könyvük összefoglalójában. Ezt a mondásukat Kovács Dezső is idézi e számban közölt tanulmányában ezzel is jelezve, hogy a helyi társadalom, a helyi szereplők központi tényezői a vidékfejlesztésnek, amelyeket nem lehet megkerülni. A helyi társadalom aktivitása és a közjó iránti fogékonysága jelenti azt az erőt, ami a helyi fejlesztést adott esetben kontrollálni, vagy éppen segíteni tudja. Ennek az erőnek léte és érvényesülése a fejlesztést segítő intézmények működésétől függ. Ebben a tekintetben más sok problémával találkozunk. A folyóirat e számában közölt tanulmányok mindegyike említi ezeket a nehézségeket, bár különböző erősséggel.

2.ábra: A vidékfejlesztés modellje

Forrás: saját szerkesztés

Még két összefüggő tényező kell említenünk az általunk jelzett vidékfejlesztési modell kapcsán. Az egyik az, hogy vajon a helyi társadalom minden tagja „egyformán vehet a bőség kosarából”, vagy a „szellem napvilága ragyog minden ház ablakán”? Azt kell mondanunk, hogy nem. Nem lesz a részvétel, az aktivitás teljes és egyes társadalmi csoportok többet vehetnek ki a bőség kosarából, mint mások. A szellem napvilága jó lenne, ha minden ház ablakán világítana, de éppen azok a társadalmi csoportok rendelkeznek korlátozott érdekérvényesítési lehetőségekkel, ame-

lyek ablakán a szellem napvilága éppen, hogy pislákol. Tévesek tehát azok a jószándékú, de hibás elképzelések, amelyek egy-egy ad hoc reprezentatív akciótól hosszabbtávú eredményt várnak. A vidéki térségek erőforrásainak egymást segítő aktivizálódása hozhat csak eredményt, de az is csak hosszabb távon. Ezt kellene neveznünk „integrált vidékfejlesztésnek.” A helyi társadalom, a térség erőforrásainak aktivizálása és a helyi szereplők érdekközösségeinek előtérbe kerülése tehát nem fogja a térségen belüli egyenlőtlenségeket rövid, vagy akár középtávon megszüntetni, annál is inkább, mert a helyi társadalom összetétele is lényegesen változhat több tényező mentén, hanem az aktivitást terelheti a „közjó” irányába. Ez így is sokkal több, mint a jelenlegi gyakorlat.

A szerzőkről és tanulmányukról

Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek jelen számában közölt tanulmányokkal többek között az volt a célunk, hogy rávilágítsunk a vidékfejlesztési politika egy, a jelenlegitől eltérő értelmezésére, megmutatva annak hasznosságát a vidéki térségek jövője szempontjából. A másik célunk az volt, hogy hidat építsünk a tudományos kutatók szemlélete, eredményei és a vidékfejlesztés politikai szereplői között. A vidékfejlesztési politika a jelenlegi gyakorlatát folytatva nem lesz adekvát a magyar vidéki térségek számára, legyenek azok hátrányos helyzetűek, elmaradottak, vagy éppen az átlagnál jobban teljesítők. A vidékfejlesztési politika kidolgozóinak és képviselőinek nem szabad figyelmen kívül hagyni sem a demográfiai folyamatokat, a népesség jellemző dinamikáját, sem pedig a térségek regionális pozícióinak alakulását, sem pedig a helyi társadalom a helyi közösségek aktivitásában rejlő potenciákat.

A térségi rajzolatok

Kovács Katalin és Koós Bálint a regionális egyenlőtlenségek sajátosságait elemzi, mégpedig a jóléti pozíciók szempontjából. Kitér az elmúlt években az egyes vidéki térségek gazdasági-társadalmi pozícióinak változásaira. A tanulmány információi jól képviselik azt a bonyolult egyenlőtlenségekkel terhelt helyzetet, amelynek figyelembevétele megfelelő alapot nyújtana a vidéki térségek, s ezen belül a kistéleptelepülések adottságaihoz, igényeihez jobban igazodó vidékfejlesztési politika kidolgozásához.

Innováció a vidéki gazdaságban és társadalomban

Az innováció kérdéskörével több tanulmány is foglalkozik. Érthető és indokolt ez, mivel a vidéki térségek helyzetének alakulása attól is függ, hogy milyen mértékben tudnak megújulni, alkalmazkodni a változó körülményekhez. Bíró A. Zoltán tanulmánya az agrárinnovációk székelőföldi tapasztalatait összegzi, s egyfelől rávilágít arra, hogy az innovatív vállalkozások milyen erőteljesen kötődnek az adott település, térség társadalmának, kulturális sajátosságaihoz. Kérdés ebben az esetben az, hogy az innovatív vállalkozások társadalmi beágyazottsága milyen mértékben segíti, vagy esetleg gátolja a sikeres működést és ezen keresztül milyen mértékben járul hozzá a térség előtt álló kihívásokra adott válaszok gyakorlatban történő alkalmazásához.

Lipták Katalin és Horváth Klaudia a foglalkoztatás területéről hoznak olyan példát, amely innovatív módon segíti a fogyatékkal rendelkező emberek foglalkoztatását. A tanulmány célcsoportja természetesen nem koncentrálódik egy kistérségre, vagy vidéki településre. A társadalmi innováció ebben az esetben a foglalkoztatással összefüggő új szemlélettel, megoldásokkal, módszerekkel kapcsolatos. Figyelemreméltó a tanulmánynak az a törekvése, hogy a társadalmi innováció koncepciójával kapcsolatos véleményekre is kitér.

Nemes Gusztáv tanulmánya már átvetett a vidékfejlesztési politika és a helyi társadalom kapcsolatának kérdésköréhez. A társadalmi innovációhoz az út a helyi szereplők információ ellátásában és a képzésen keresztül vezet, amely folyamatban tudás és készségek elsajátítására kerül

sor annak érdekében, hogy a helyi szereplők, a helyi közösségek egyenrangú partnerei legyenek a forrásközpontok és más szervezetek intézmények képviselőinek. Nemes tanulmánya a megvizsgált LEADER csoportok munkáján keresztül mutatja be azokat a társadalmi innovációkat, amelyek a helyi tudáskapacitás, helyi humán és társadalmi tőke növelését szolgálják.

Az elmúlt évtizedeken számos jelét adták a vidéki térségek annak, hogy újfajta megoldásaikkal sikeresen, vagy kevésbé sikeresen megpróbálták kikerülni hátrányos helyzetükből. Mind a sikernek, mind a kudarnak több oka volt, amelyek jelentős része a térségen kívüli tényezőkből származott. A tanulmányok világosan láttatják, hogy egyvalamit nem nélkülözhet a vidéki térség, mégpedig azokat a társadalmi innovációkat, amelyek a helyi társadalom szereplőinek, közösségeinek tudástőkéjét gyarapítják a vidékfejlesztés általunk képviselt felfogásával kapcsolatban.

A vidéki helyi társadalom és a vidékfejlesztési politika

Domokos Tamás tanulmánya a fejlesztéspolitikai irányok és a vidéki térségek törekvései közötti viszonyt vizsgálja. A bevezető tanulmányban korábban a vidékfejlesztési modell ábráján látható, hogy a fejlesztéspolitikai törekvések meghatározó szerepet játszhatnak abban a folyamatban, amelyben a térségek az őket ért gazdasági, társadalomszerkezeti, demográfiai stb. kihívásokra válaszolnak, vagy csak keresik az általuk megfelelőnek ítélt válaszokat.

Kovács Dezső a LEADER program megvalósulása körüli intézmények alakulását és a felmerülő konfliktusok természetét társadalmi gyökereit elemzi. A LEADER program kifejezetten vidékfejlesztési programként működik az Európai Unióban, bár már a program kidolgozásánál működésbe léptettek bizonyos fékeket. Ezek legjelentősebbike a korlátozott finanszírozás, valamint az agrárjelleg megkülönböztetett szerepeltetése. Kovács központi kategóriaként kezeli tanulmányában a bizalom kérdését, amelyet a LEADER program szereplői között elengedhetetlennek tart. Ennek két dimenziója rajzolódik ki a tanulmányban. Egyrészt az irányító hatóság és a LEADER csoportok közötti viszony, amelyben az irányító hatóság bizalmatlanságát a túlszabályozottság és a központosító törekvések jellemzik. A másik dimenzió a LEADER csoportok szereplői között fennálló bizalmatlanság és egyenlőtlen befolyásolási, hatalmi viszonyok.

Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek e tematikus száma a vidékfejlesztés társadalmi- politikai dilemmáit járja körül. A tudomány és a gyakorlat összefüggéseit mutatja be magyarországi példákon keresztül. Ez a megközelítés volt a sajátja a nemrég elhunyt G. Fekete Évának is, aki életében a folyóirat főszerkesztői pozícióját is betöltötte. Több okunk is van arra tehát, hogy köszönetet mondjunk azért, hogy a folyóirat helyet adott ennek a nem mindig a „mainstreamba” tartozó vidékfejlesztési elemzéseknek. Másrészt pedig, hogy emlékezhetünk G. Fekete Évára, a vidékfejlesztéssel kapcsolatos magas szintű elméleti tudással rendelkező szakemberre és a gyakorlati vidékfejlesztési munkát sem kerülő kutatóra.

Felhasznált irodalom

- BELUSZKY, P. (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs.
- BONFIGLIO, B. CAMAIONI, S. CODERONI, R. ESPOSTI, F. PAGLIACCI, F. SOTTE (2017) Are rural regions prioritizing knowledge transfer and innovation? Evidence from Rural Development Policy expenditure across the EU space. *Journal of Rural Studies* 53. 78–87.
- BŐHM, A. (1984) Bevezető megjegyzések a helyi társadalom kutatásáról. In: Bőhm Antal-Pál László (szerk.): *Helyi társadalom II. Régiók-kistájak*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest.
- BROWN, D. L. -SWANSON, L. E. (2003) *Challenges for Rural America in the Twenty-First Century*. The Pennsylvania State Univeristy Press. University Park, Pennsylvania.

- CSATÁRI, B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. *Területi Statisztika*. 44. 6. 532-543.
- CZIRFUSZ M. (2012): A térszemlélet szerepe a regionális tudomány, a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtan viszonyában. In: Rechnitzer J., Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 52–59.
- FINTA, I. (2015) Az integrált terület- és vidékfejlesztés eszközei és korlátai Magyarországon. *Tér és Társadalom*. Vol. 29. 1.
- FLORA, C. B., FLORA J. L. (2008) *Rural communities. Legacy and Change*. 3th Edition. Westview. Iowa State University.
- G. FEKETE É. (2002): A magyar vidékfejlesztés gyakorlatának ellentmondásai. *A Falu*. XVII. 2. 15-19.
- G. FEKETE É. (2005) Új esély a perifériáknak? *Falu, város, régió*. 1-2.
- G. FEKETE É. (2016) A lokalitás értelmezése és a helyi fejlesztés elméletei. *Kárpát-haza Szemle* 9: 26-33.
- GIDDENS, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
- HALFACREE, K. H. (1993): Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural. *Journal of Rural Studies*, 9. 1. 23–37.
- HALFACREE, K. H. (1995): Talking about rurality: Social representations of the rural as expressed by Residents of six english Parishes. *Journal of Rural Studies*, 11. 1. 1–20.
- KOCZISZKY, GY. – VERESNÉ SOMOSI, M. – BALATON, K. (2017): A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetősége, *Vezetéstudomány*, 48. évfolyam, 6-7. szám, pp. 15-19.
- KOVÁCS, A. D. -FARKAS J. – PERGER É. (2015) A vidék fogalma lehatárolása és új tipológiai kísérlet. *Tér és Társadalom*. Vol. 29. 1. 11-34.
- KOVÁCS, K. (szerk) 2016 *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*, Argumentum. Budapest.
- KULCSÁR, L. (2017) A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések. *Kriterion könyvkiadó Kolozsvár*.
- LEHTONEN, O., WUORI O., MUILU, T. (2015) Comparing the Extend of the Spread Effects: Rural-Urban Commuting in Finnish Working Regions. *Journal Of Geographic Information System*, 7, 29-42.
- LENGYEL I. – RECHNITZER J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Könyvkiadó. Budapest – Pécs.
- NEMES NAGY, J. (2017) Régiók, polarizálódás, centralizáció. *Comitatus*. 1. 3-13.
- OBÁDOVICS CS. – KULCSÁR L. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*. 43. 4.
- PÁLNÉ, KOVÁCS I. (Szerk.) (2016) *A Magyar decentralizáció kudarca nyomában*. Dialog-Campus Kiadó. 264. o.
- PÉNZES, J. (2014) *Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek*. Didakt Kiadó. Debrecen.
- PIKE, A., RODRIGUEZ-POSE, A., TOMANEY, J. (Eds) (2011) *Handbook of Local and Regional Development*. Routledge. London and New York. 665.p.
- SALVATORE R., CHIODO E., FANTINI, A. (2018) Tourism transition in peripheral rural areas: Theories, issues and strategies. *Annals of Tourism Research*. Vol. 68. 41-51.
- SHANNON, M. MITCHELL, C.J.A. (2012) Deconstructing place identity? Impacts of a “Racino” on Elora, Ontario, Canada. *Journal of Rural Studies*. Vol. 28. 38-48.
- SIKOS T. T.- TINER T. (Szerk.) (2016) *Tájak, régiók, települések, térben és időben*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 480.o.
- SØRENSEN, J. F.L. (2015) The importance of place-based, internal resources for the population development in small rural communities. *Journal of Rural Studies*. Vol. 59. 78-87.

-
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. (2015): Vidéki térségeink innovációt befogadó képessége – Egy kutatás tapasztalatai, *Tér és Társadalom*, 29. évf. 1. szám, pp. 97-115.
- UZZOLI A., SZILÁGYI D. (2013) A nyugat–kelet és a centrum–periféria relációk a hazai egészségügyenlőtlenségek alakulásában az 1990 utáni válságok idején Magyarországon. *Területi Statisztika*. Vol. 53. 4. 306–321.
- VERCSEG, I. (2018) *Közösségelmélet*. Parola füzetek. Közösségfejlesztők Egyesülete. Budapest.